

Цитування:

Леонт'єва О. В. Роль жінок-художниць у презентації сучасного українського мистецтва на Венеційській бієнале: гендерний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 2 С. 152–158.

*Леонт'єва Олена Валеріївна,
аспірантка Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-9612-4053dme2121.oleontieva@dakkim.edu.ua>*

Leontieva O. (2024). Role of women artists in the presentation of contemporary Ukrainian art at the Venice Biennale: gender analysis. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 2, 152–158 [in Ukrainian].

РОЛЬ ЖІНОК-ХУДОЖНИЦЬ У ПРЕЗЕНТАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА НА ВЕНЕЦІЙСЬКІЙ БІЄНАЛЕ: ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ

Мета статті – розкрити феномен сучасного українського мистецтва у ракурсі виявлення ролі та ваги жінки-художниці у виставкових проєктах Венеційської бієнале з 2001 по 2024 рік. **Методологія дослідження** спирається на гендерний підхід для аналізу статистики, сегрегованої за статевою ознакою, та оцінки гендерного паритету. Методами дослідження є: порівняльний метод – для виявлення відмінностей у представленості експонентів жіночої та чоловічої статі; історичний метод – для демонстрації еволюції ставлення в суспільстві до жінки-художниці; біографічний метод – для з'ясування основних етапів творчості художниць; мистецтвознавчий аналіз – для вивчення особливостей експонованих творів; метод узагальнення – для підбивання підсумків дослідження. **Наукова новизна.** Вперше проведено аналіз виставкових проєктів Венеційської бієнале на предмет експонування в них творів українських мисткинь, визначено специфіку представлення творів жінок-художниць та здійснено оцінку гендерного паритету в аналізованих проєктах. **Висновки.** Творчість жінок-художниць у виставкових проєктах Венеційської бієнале є вагомою складовою презентації сучасного українського мистецтва на міжнародному рівні. Частка жінок серед експонентів бієнале, починаючи з 2011 року, залишається стабільною і складає в середньому 40%. Гендерний паритет був дотриманий лише один раз – у 2007 році. Пікове значення участі художниць з України фіксується у 2022 році (75%), що в цілому відповідає тренду, завданому основним кураторським проєктом, спрямованим на реабілітацію жіночого мистецтва. В ході дослідження виявлено найбільш представлену у Венеції українську художницю – твори Жанни Кадирової експонувалися на бієнале у 2013, 2015, 2017, 2019, 2022 та 2024 роках.

Ключові слова: жінки-художниці, жіноче мистецтво, феміністичне мистецтво, Венеційська бієнале, виставковий проєкт, Жанна Кадирова.

Leontieva Olena, Postgraduate Student, National Academy of Culture and Arts Management

Role of women artists in the presentation of contemporary Ukrainian art at the Venice Biennale: gender analysis

The purpose of the article is to reveal the phenomenon of modern Ukrainian art from the perspective of identifying the role and weight of the female artist in the exhibition projects of the Venice Biennale from 2001 to 2024. **The research methodology** relies on a gender approach to analyse sex-disaggregated statistics and assess gender parity. The research methods are: comparative method – to identify differences in the representation of female and male exponents; historical method – to demonstrate the evolution of society's attitude towards a woman artist; biographical method – to find out the main stages of the work of female artists; art analysis – to study the features of the exhibited works; generalisation method – for summarising the results of the research. **The scientific novelty.** For the first time, an analysis of the exhibition projects of the Venice Biennale was carried out for the purpose of exhibiting the works of Ukrainian women artists there, the specifics of the presentation of the works of women artists were determined, and an assessment of gender parity in the analysed projects was carried out. **Conclusions.** The creativity of women artists in the exhibition projects of the Venice Biennale is an important component of the presentation of modern Ukrainian art at the international level. Since 2011, the share of women among the exhibitors of the Biennale has remained stable and amounts to an average of 40%. Gender parity was observed only once – in 2007. The peak value of the participation of female artists from Ukraine is fixed in 2022 (75%), which generally corresponds to the trend caused by the main curatorial project aimed at the rehabilitation of women's art. In the course of the research, the most represented Ukrainian artist in Venice was discovered – the works of Zhanna Kadyrova were exhibited at the Biennale in 2013, 2015, 2017, 2019, 2022, and 2024.

Keywords: women artists, women's art, feminist art, Venice Biennale, exhibition project, Zhanna Kadyrova.

Актуальність теми дослідження. Гендерна проблематика пронизує всі сфери соціокультурного контексту. Її вплив проявляється на індивідуальному та колективному рівнях, охоплюючи сфери праці, побуту та дозвілля. До початку ХХ ст. в різних культурах світу був широко поширеним розподіл соціальних ролей за статевою ознакою. Зокрема, творчість чоловіків та жінок оцінювалося по-різному, а сама професія художника вважалася чоловічою. Проте прогрес суспільно-політичної думки дав початок феміністичному руху, представники якого взяли за переоцінку цієї парадигми, а з прискоренням процесів глобалізації розвернулася активна дискусія про гендерну рівність. У її рамках академічна увага приділяється дослідженню гендерних стереотипів, зокрема в контексті мистецтва, що сприяє процесу поступового звільнення від них. Однак жінки-художниці все ще залишаються у вразливішому становищі порівняно з їхніми колегами-чоловіками. Аналогічна ситуація спостерігається й в Україні, що актуалізує вивчення гендерної тематики в сучасному мистецтві, оскільки спеціальні дослідження сприяють усвідомленню різних аспектів проблеми та спонукають до пошуку шляхів її вирішення.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження участі українських художниць у Венеційській бієнале наразі відсутні, хоча цієї теми побіжно торкалася низка дослідників (О. Сидор [6], В. Сусак [7], К. Яковленко [9]). Окремо слід відзначити О. Чепелик, яка акцентує на творах жіночого та феміністичного мистецтва, експонованих на бієнале, аналізує та порівнює творчість українських мисткинь з роботами художниць з інших країн [8]. Важливо згадати вітчизняні дослідження проблематики місця жінки у візуальному мистецтві та культурі, серед основних авторів – О. Брюховецька [2], Т. Злобіна [4], Т. Мельник [5]. З аналізу публікацій помітно, що проблема місця жінки в мистецтві турбує переважно жінок. Серед досліджень участі художниць у бієнале в західному науковому просторі варто виділити роботу К. Койдесси, що містить фактичні та статистичні дані, які дозволяють простежити історію присутності жінок на цій міжнародній події [10].

Мета дослідження – розкрити феномен сучасного українського мистецтва у ракурсі виявлення ролі та ваги жінки-художниці у виставкових проєктах Венеційської бієнале з 2001 по 2024 рік.

Виклад основного матеріалу. Початок використання терміну «фемінізм» для позначення пропаганди рівності прав жінок і чоловіків [12] та проведення першої Венеційської бієнале датуються одним й тим самим роком – 1895. В той час сфера мистецтва відзначалася обмеженою участю жінок через соціокультурні забобони. Показово, що на першій бієнале серед 277 учасників було лише 9 жінок, або 3% [10, 39]. Однак, починаючи з кінця ХІХ ст., завдяки діяльності феміністичних рухів ситуація у світі стала поступово змінюватися, з'явилися нові можливості для професійного розвитку жінок. Перешкоди для художниць продовжували існувати, але деякі з них вже починають здобувати визнання та досягати успіху, хоча й залишалися значно менш впливовими в порівнянні з чоловіками-художниками.

Венеційська бієнале багато в чому віддзеркалює процеси в глобалізованому мистецькому світу, зокрема в питанні гендерної рівності. Статистика учасників бієнале дає загальне розуміння стану визнання жіночих досягнень у мистецтві. Цей процес тривав довго й шов повільно. Тільки через 83 роки після першої бієнале частка її учасниць сягнула 21% [10, 41], а реальним проривом в плані представництва жінок стала бієнале 2022 року. Тоді серед художників основного виставкового проєкту під кураторством італійки Ч. Алемані з 213 осіб була лише 21 особа чоловічої статі (10%), решта – жінки та небінарні суб'єкти. За словами куратора, це – «вибір, який відображає міжнародну панораму великого творчого бродіння, а також є навмисним скороченням кількості центрального місця чоловічої ролі в історії сучасного мистецтва та культури» [11].

Це – загальна картина по Венеційській бієнале, а нашим завданням є оцінка гендерного паритету у її виставкових проєктах, в яких брали участь українські художники. Для визначення кола аналізованих митців та проведення глибшого вивчення ситуації, було обрано 12 останніх видань бієнале, починаючи з 2001 року, коли Україна як незалежна держава вперше брала участь в цій артподії. З урахуванням специфічності презентації мистецтва під час бієнале, до розгляду було прийнято всі можливі форми участі художників – присутність в основному кураторському проєкті, в українському павільйоні, в національних павільйонах інших країн, в подіях паралельної офіційної програми, а також в позапрограмих групових та індивідуальних виставках.

Було проведено роботу з пошуку, аналізу та узагальнення даних щодо сукупної панорами українських митців, чії роботи були присутніми у досліджуваних виданнях бієнале.

В результаті аналізу встановлено 64 випадки участі українських жінок-художниць у різних виставкових проєктах бієнале протягом останніх 24 років. Рис. 1 показує всіх учасників

бієнале з України, розділених за ознакою статі. Незаперечною є перевага чоловіків-митців порівняно з жінками. Якщо жінок, як зазначалося – 64 (40%), то чоловіків – 96 (60%). Отже, перевага на користь чоловіків – у півтора раза.

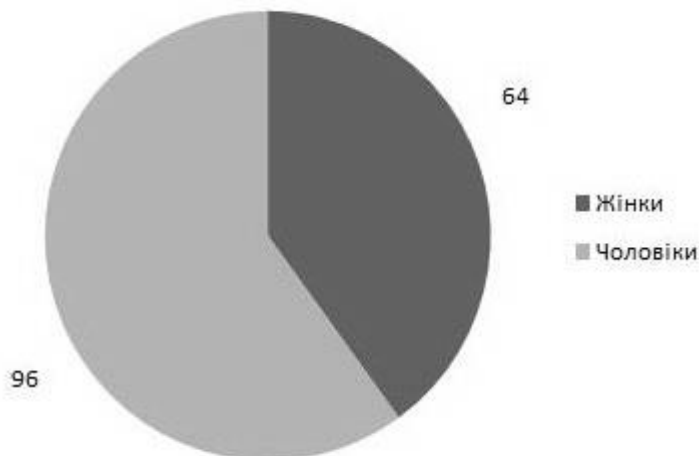

Рис. 1. Кількість учасників бієнале за гендерною приналежністю

Рис. 2 демонструє зміни в кількості чоловіків та жінок на бієнале різних років. З 2001 по 2005, а також у 2009 роках українські виставкові проєкти були повністю чи переважно чоловічими. Гендерного паритету, коли жінки та чоловіки були представлені однаковою чи майже однаковою мірою,

вдавалося досягти у 2007, 2011 та 2019 роках. А роком тріумфу жіночого мистецтва став 2022-й, що відповідає тренду, завданому основним кураторським проєктом Венеційської бієнале, який того року був націлений на реабілітацію жіночого мистецтва на світовій артсцені.

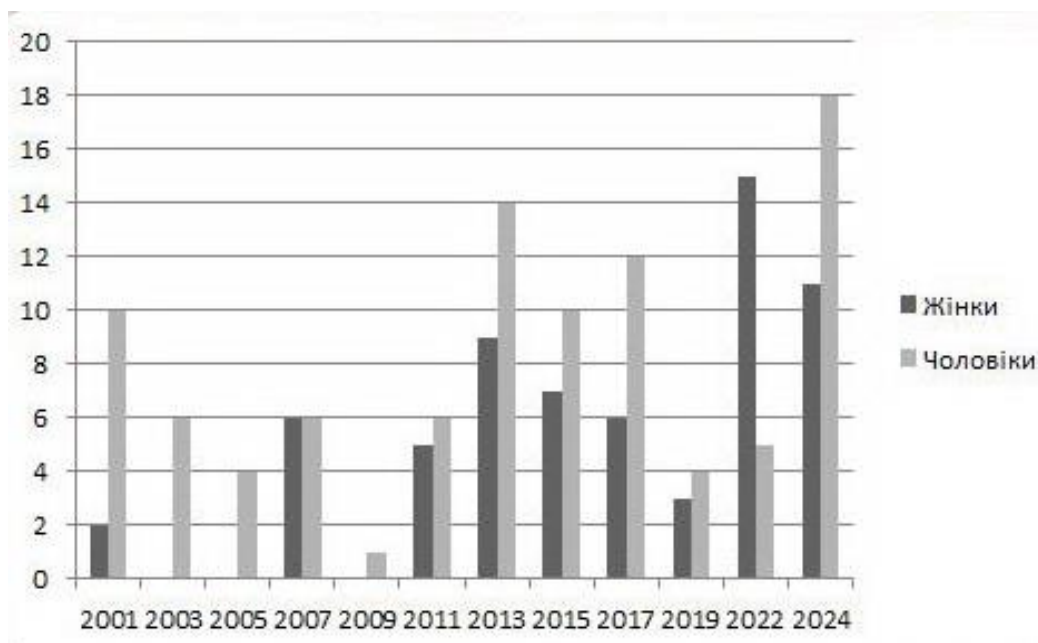

Рис. 2. Кількість учасників бієнале за гендерною приналежністю по роках

Якщо Рисунок 2 ілюструє порівняння чоловічої та жіночої присутності, то рисунки 3 та 4 стосуються лише жінок-художниць. На них

ми бачимо, якою непостійною була їхня присутність у виставкових проєктах протягом досліджуваного періоду. У 2003, 2005 та

2009 роках творчість художниць взагалі не була представлена, але, починаючи з 2011 року, їх кількість вже ніколи не знижувалася до нуля.

Рисунок 3 демонструє, що особливо сприятливими для художниць були 2007, 2011, 2013 та 2022 роки – в ці періоди спостерігається

значне зростання кількості учасниць порівняно з попереднім виданням. З 2013 року наявна загальна спадна тенденція з найнижчою точкою у 2019 році. Піками високої представленості жінок характеризуються 2013 (9 художниць) і 2022 (15) роки.

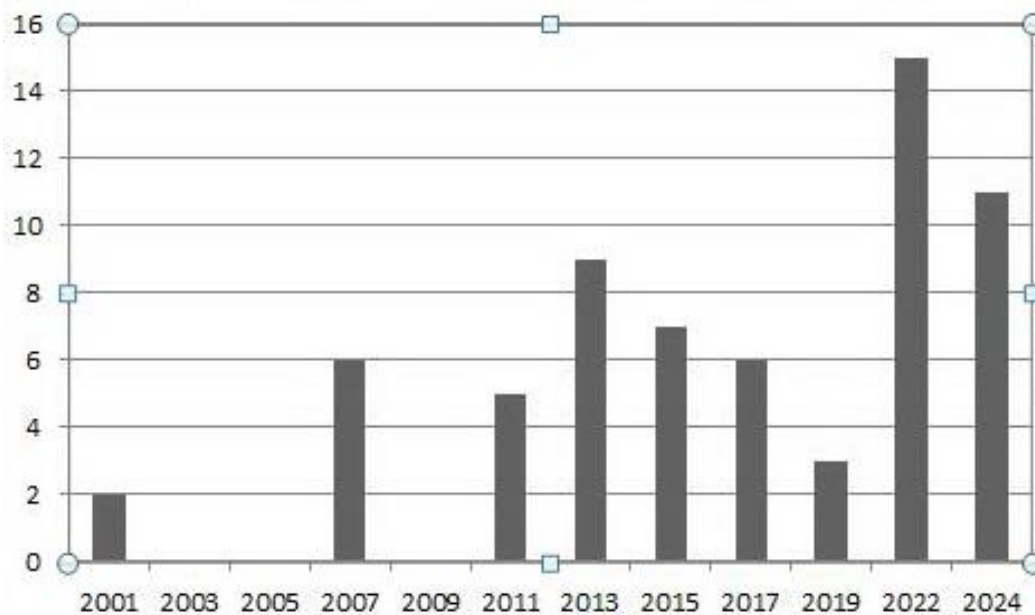

Рис. 3. Кількість жінок-учасниць бієнале по роках

Щодо частки жінок-художниць від загальної кількості українських художників (Рисунок 4) ми фіксуємо, що поріг у 50% досягається лише у 2007 році, а перевищує його також один раз – у 2022 році. Однак лінія

тренду, представлена на діаграмі, з 2011 року демонструє хоча й низький, але стабільний відсоток жінок-художниць (на рівні близько 40%).

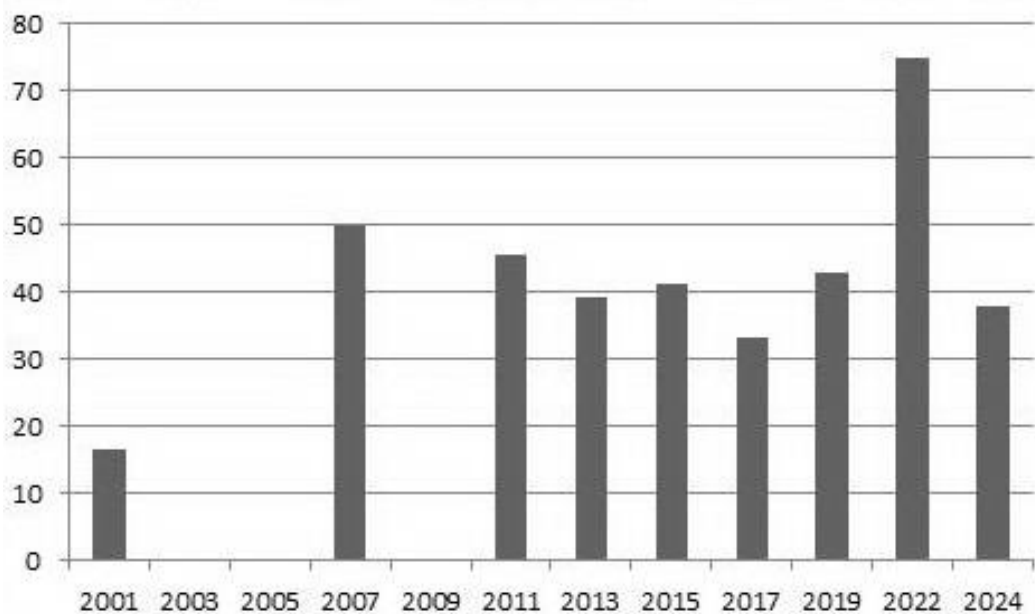

Рис. 3. Частка жінок-учасниць бієнале по роках

Гендерний аналіз, який є методологічною базою дослідження, дозволив побачити загальну картину та основні тенденції

гендерного розподілу експонентів Венеційської бієнале. Але історія жіночої присутності на бієнале – це, перш за все, особистості самих

мисткинь, їхня творчість та особливості експонування творів в рамках біенальських проєктів.

Формат цієї публікації не дозволяє схарактеризувати всі 64 випадки, коли українські жінки брали участь у біенале. Найкращою ідеєю є згадати тут імена тих, чії твори були присутніми в проєктах біенале більше, ніж один раз, а докладно зосередитись на найбільш представлений у Венеції українській художниці. Протягом досліджуваного періоду в рамках біенале твори Жанни Кадирової експонувалися шість разів – у 2013, 2015, 2017, 2019, 2022 та 2024 роках, а ще 4 рази вона була учасницею виставок у складі Групи Р.Е.П. (Революційний Експериментальний Простір). У чотирьох виставкових проєктах брала участь Анна Звягінцева (2013, 2015, 2019 та 2024 роки). По два біенальські проєкти мають у своєму експозиційному багажі Євгенія Белорусець, Оксана Мась, Ірина Озарінська, Леся Хоменко, Маша Шубіна.

Найбільш активна учасниця Венеційської біенале – Жанна Кадирова – є провідною сучасною художницею, яка працює в Україні. Вона народилася в 1981 році в Броварах Київської області. У своїй різноманітній мистецькій практиці – скульптура, мозаїка, інсталяції, фото, відео, перформанс – Жанна Кадирова фокусується на локальних контекстах, взаємодії з місцем та людьми. Такі побутові будівельні матеріали як кахлі, цемент, черепиця, камінь, асфальт стали знаковими для її творчості [13]. Вона є лауреатом багатьох мистецьких премій, серед яких – Спеціальна премія PinchukArtCentre (2011), Мистецька премія ім. Казимира Малевича (2012), Премія Сергія Курьохіна в області сучасного мистецтва (2012), Головна премія фестивалю Kyiv Sculpture Project (2012), Головна премія PinchukArtCentre (2013), Спеціальна премія Future Generation Art Prize (2014), Miami Pulse Prize (2018). Її роботи виставляються на національному та міжнародному рівнях, художниця співпрацює з такими галереями, як «GALLERIA CONTINUA» (Сан-Джаміньяно, Пекін, Ле Мулен, Гавана, Рим, Сан-Паулу, Париж) та ZAHORIAN & VAN ESPEN (Братислава, Прага) [14].

Вперше на Венеційській біенале Жанна Кадирова виставлялася у 2013 році в українському павільйоні разом з ще двома художниками, де представила проєкт «Пам'ятник пам'ятнику». Він відштовхувався від створеного художницею у 2009 році в Шаргороді Вінницької області артоб'єкта у

вигляді умовного пам'ятника, який ховає під «тканиною» контури незрозуміло чого. На біенале Жанна Кадирова показала подальше життя цього твору, зробивши відеоінсталяцію того, що відбувається навкруги нього в реальному часі. Інший представлений художницею проєкт «Неявні форми» – матеріалізована в бетоні зона, яку «бачить» відеокамера, що нагадує промінь квадратної форми.

На наступній біенале 2015 року робота Жанни Кадирової знову була представлена в українському павільйоні разом з творами шести інших учасників. Проєкт художниці мав назву «Натовп. День» і являв собою шестиметрову інсталяцію з колажів, виготовлену зі скла і газет з різних куточків світу, які вийшли в один день 16 березня 2015 року (через рік після незаконного референдуму в Криму). Кожен з колажів перетворювався на проєкцію маси людей, а вся інсталяція репрезентувала портрет натовпу.

2017 року Жанна Кадирова в межах колективної виставки Lost&Found представила свій проєкт Market, який через два роки в дещо зміненому вигляді буде експонуватися на основній кураторській виставці біенале.

Апофеозом участі художниці у біенале можна вважати 2019 рік, коли дві її роботи відібрав для головної виставки куратор Венеційської біенале Р. Ругофф. Теми Market і Second Hand – частини великого скульптурного проєкту, який художниця розвивала декілька років. Серія робіт Second Hand у Джардіні – це предмети одягу, зроблені з кахлів, які вже були у вжитку, що «звертають до думок про екологію як виробництва, так і споживання продуктів, речей, будівель, чужих думок» [1, 37]. А Market, виставлений в Арсеналі, – інсталяція продуктового намету на ринку, де «їжа» зроблена з бетону та кахлів.

У 2022 році художниця виступила на біенале з персональною виставкою «Паляниця». Роботи із річкового каменю в вигляді типових українських хлібин Жанна Кадирова створила у селі на Західній Україні. Назва виставки є символічною, оскільки це слово стало паролем, за яким українці відрізняли друга від ворога після початку російського вторгнення.

В цьогорічній ювілейній 60-й біенале робота художниці «Російське сучасне бароко» присутня в офіційній паралельній програмі біенале. Виставка «З України: сміливі мрії @ Венеція 2024» представляє твори 22-х митців. Твір Жанни Кадирової – це орган (музичний інструмент), частково створений з фрагментів

Література

відстріляних російських снарядів, розтрощених на кінцях. На органі можна грати, він видає гармонійні звуки, тобто, за висловом оглядачів, огидне обличчя війни переробляється мистецтвом у красу [3].

Крім того, Група Р.Е.П., яка складається з Ксенії Гнилицької, Нікити Кадана, Жанни Кадирової, Володимира Кузнецова, Лади Наконечної та Лесі Хоменко, брала участь у бієнале у 2007, 2011, 2013 та 2015 роках в різних виставкових проєктах, серед яких був український національний павільйон, виставка офіційної паралельної програми та дві позапрограмі виставки.

Узагальнюючи, зазначимо, що твори Жанни Кадирової на бієнале відрізняються оригінальністю та глибиною змісту. Вони часто репрезентують складні теми сучасного суспільства, створюють місце для роздумів та обговорень навколо найактуальніших питань нашого часу.

Наукова новизна статті. Вперше проведено аналіз виставкових проєктів Венеційської бієнале на предмет експонування в них творів українських мисткинь, визначено специфіку представлення творів жінок-художниць та здійснено оцінку гендерного паритету в аналізованих проєктах.

Висновки. Стаття розкриває роль Венеційської бієнале як інституції, яка підтримує та популяризує творчість жінок з усього світу. Творчість художниць у виставкових проєктах бієнале є вагомою складовою презентації сучасного українського мистецтва на міжнародному рівні. Частка жінок серед експонентів бієнале, починаючи з 2011 року, залишається стабільною і складає в середньому 40%. Гендерний паритет був дотриманий лише один раз – у 2007 році. Пікове значення участі художниць з України фіксується у 2022 році (75%), що в цілому відповідає тренду, завданому основним кураторським проєктом, спрямованим на реабілітацію жіночого мистецтва. В ході дослідження виявлено найбільш представлену у Венеції українську художницю – твори Жанни Кадирової експонувалися на бієнале у 2013, 2015, 2017, 2019, 2022 та 2024 роках. Її участь у бієнале підкреслює вагому роль мисткині у сучасному мистецтві та є важливим елементом промоції української культури у світі. Представляючи країну на такому престижному заході, художниця дає відвідувачам бієнале можливість оцінити унікальність українського мистецтва.

1. Авраменко О. Точка проєкції на часи «плавильного котла» або Інформація як інструмент дезінформації. *Сучасне мистецтво* : наук. зб. Київ : ІПСМ АМУ, 2019. Вип. 15. С. 27-42. DOI: 10.31500/2309-8813.15.2019.185918.

2. Брюховецька О. Образ жертви і емансипація. Нарис про українську арт-сцену і фемінізм: Український фемінізм мінус Фемін. *Prostory*. 3 березня 2017. URL: <https://prostory.net.ua/ua/krytyka/139-obraz-zhertvy-i-emansypatsiia-narys-pro-ukrainsku-art-stsenu-i-feminizm> (дата звернення: 26.04.2024).

3. Звиняцьківська З. Українське мистецтво у Венеції: як говорити про війну посеред миру. URL: *Дзеркало тижня*. 29.04.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/ukrajinske-mistetstvo-u-venetsiji-jak-hovoriti-pro-vijnu-posered-miru.html> (дата звернення: 06.05.2024).

4. Злобіна Т. Битва за смисли: як жіноче мистецтво змінює світ. *Korydor*. 18 січня 2016. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/equality/bytva-za-smysli-yak-zhinoche-mynetstvo-zmiiuyue-svit.html> (дата звернення: 26.04.2024).

5. Мельник Т. Постать жінки в сучасному візуальному мистецтві України. *Сучасне мистецтво* : зб. наук. пр. 2019. № 15. С. 145-148.

6. Сидор О. В. Венеційська бієнале як форма реалізації українських культурних стратегій (кінець XIX – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. мист. : 26.00.01 / Інститут проблем сучасного мистецтва НАМУ. Київ, 2015. 224 с.

7. Сусак В. Про 51-у Венеційську бієнале, про жіноче... *Галерея*. 2005. № 2 (22). С. 7-9.

8. Чепелик О. 53-я Венеційська Бієнале: особливий погляд. *Сучасне мистецтво* : наук. зб. Київ : ІПСМ АМУ, 2009. Вип. 4. С. 26-52.

9. Яковленко К. Чому в українському мистецтві є великі художниці. Київ : Publish Pro, 2019. С. 10–39.

10. Coidessa C. Le donne artiste alla Biennale d'arte di Venezia. Le scultrici e le prime edizioni (1895-1912). *Storie dell'arte contemporanea 4. Atlante delle Biennali 1*. Venezia, 2019. P. 37-57. DOI: 10.30687/978-88-6969-366-3/004.

11. Dichiarazione di Cecilia Alemani curatrice della 59. Esposizione Internazionale d'Arte. URL: <https://www.labiennale.org/it/arte/2022/dichiarazione-di-cecilia-alemani> (дата звернення: 01.05.2024).

12. Feminism. Meaning and use. *Oxford English Dictionary*. Oxford University Press. 2012. URL: https://www.oed.com/dictionary/feminism_n?tab=meaning_and_use#4611075 (дата звернення: 30.04.2024).

13. Galleria Continua. Zhanna Kadyrova. Biography. URL: <https://www.galleriacontinua.com/artists/zhanna-kadyrova-38/biography> (дата звернення: 02.05.2024).

14. Zhanna Kadyrova official site. URL: <https://www.kadyrova.com> (дата звернення: 02.05.2024).

References

1. Avramenko, O. (2019). Projection Point to the Times of the "Melting Pot" or Information as a Tool of Disinformation. *Contemporary Art*, 15, 27–42. DOI: 10.31500/2309-8813.15.2019.185918 [in Ukrainian].
2. Briukhovetska, O. (2017). The Image of the Victim and Emancipation. Essay on the Ukrainian Art Scene and Feminism: Ukrainian Feminism Minus Femen. *Prostory*. Retrieved from: <https://prostory.net.ua/ua/krytyka/139-obraz-zhertvy-iemansypatsiia-narys-pro-ukrainsku-art-stsenu-i-feminizm> [in Ukrainian].
3. Zvyniatskivska, Z. (2024). Ukrainian Art in Venice: How to Talk about War in the middle of Peace. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/ukrajinske-mistetstvo-u-venetsiji-jak-hovoriti-pro-vijnu-posered-miru.html> [in Ukrainian].
4. Zlobina, T. (2016). The Battle for Meaning: How Women's Art Is Changing the World. *Korydor*. Retrieved from: <http://www.korydor.in.ua/ua/equality/bytva-za-smysliyak-zhinoche-mystetstvo-zmiiyuye-svit.html> [in Ukrainian].
5. Melnyk, T. (2019). The Figure of a Woman in Modern Visual Art of Ukraine. *Contemporary Art*, 15, 145–148 [in Ukrainian].
6. Sidor, O. V. (2015). The Venice Biennale as a Form of Realisation of the Ukrainian Cultural Strategies (end XIX – beginning XX centuries). Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Susak, V. (2005). About the 51st Venice Biennale, about Women's ... *Halereia*, 2, 7–9 [in Ukrainian].
8. Chepelyk, O. (2009). 53rd Venice Biennale: Special View. *Contemporary Art*, 4, 26–52 [in Ukrainian].
9. Yakovlenko, K. (2019). Why there Are Great Female Artists in Ukrainian Art. Kyiv: Publish Pro, 10–39 [in Ukrainian].
10. Coidessa, C. (2019). Le donne artiste alla Biennale d'arte di Venezia. Le scultrici e le prime edizioni (1895-1912). *Storie dell'arte contemporanea*, 4. *Atlante delle Biennali*, 1, 37–57. DOI: 10.30687/978-88-6969-366-3/004 [in Italian].
11. Dichiarazione di Cecilia Alemani curatrice della 59. Esposizione Internazionale d'Arte. (n.d.). Retrieved from: <https://www.labiennale.org/it/arte/2022/dichiarazione-di-cecilia-alemani> [in Italian].
12. Feminism. Meaning and use. (2012). *Oxford English Dictionary*. Retrieved from: https://www.oed.com/dictionary/feminism_n?tab=meaning_and_use#4611075 [in English].
13. Galleria Continua. Zhanna Kadyrova. Biography. (n.d.). Retrieved from: <https://www.galleriacontinua.com/artists/zhanna-kadyrova-38/biography> [in English].
14. Zhanna Kadyrova official site. (n.d.). Retrieved from: <https://www.kadyrova.com> [in English].

*Стаття надійшла до редакції 08.04.2024
Отримано після доопрацювання 10.05.2024
Прийнято до друку 17.05.2024*